

HET EIGENLIJKE

Iris Hanika

Het eigenlijke

Roman

Vertaald door
Jantsje Post



Uitgeverij De Arbeiderspers
Amsterdam · Antwerpen

Mede gefinancierd door het
programma Creatief Europa
van de Europese Unie



Copyright © 2010, Iris Hanika

Copyright Nederlandse vertaling © 2021 Jantsje Post/
bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam

Oorspronkelijke titel: *Das Eigentliche. Roman*

Oorspronkelijke uitgave: © 2010 Droschl Verlag, Graz – Wien

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Weteringschans 259, 1017 xJ Amsterdam.

Omslagontwerp en omslagillustratie: Lucas van Hapert
Typografie: Perfect Service, Reeuwijk

ISBN 978 90 295 4137 4/ NUR 302

www.arbeiderspers.nl

We are ugly, but we have the music.

Leonard Cohen,
Chelsea Hotel #2

Er komt een tijd dat alles van je af valt, de woede van je jonge jaren en het lijden aan het onrecht in de wereld, ook het vertrouwen dat de wereld beter zou worden of zelfs goed, als je maar genoeg je best zou doen en met je hele hart. Er komt een tijd, dat je hart plotseling leeg geworden is en je op jezelf teruggeworpen bent, helemaal alleen met jezelf. Geen fijne tijd.

Soms herinnerde hij zich dat hij vroeger in een volle metro er steevast aan had gedacht dat de treinen naar de concentratie- en vernietigingskampen nog veel voller waren dan die waarin hij op dat moment zat en dat die wagons ook geen banken hadden. Op die vergelijking had Graziela hem gebracht, toen ze hem vertelde dat die switch van het normale leven naar het verleden, van de metro naar Auschwitz, in de Amerikaanse film *The Pawnbroker* (1964, regie: Sidney Lumet) voorkwam, en dat ze hem niet meer uit haar hoofd kreeg. Maar, had ze vervolgd, dan walgde ze van zichzelf, en wel om twee redenen: ten eerste was het aanmatigend om haar eigen door en door comfortabele en in elk opzicht menswaardige levensomstandigheden op wat voor manier dan ook te vergelijken met die van hen die door de beschaving in de steek gelaten waren, maar ‘aanmatigend’ vond ze een verkeerd woord omdat het veel te zwak was, ‘boud’ was misschien een beter woord, zei ze, of ‘hybris’, dat paste ook in deze context, maar ook dat was nog te zwak. Allemaal te zwak, veel te zwak... obscene was het, dat was het goede woord: het feit dat zij zich de luxe kon permitteren om naar het juiste woord te zoeken, dat zij daar de tijd en de rust voor had, dat zij over de tijd en de ruimte en de hersenen beschikte om zich daar het hoofd over te breken, maakte haar walging nog groter, en dat was de tweede reden. Hij had

ondertussen bedacht dat ‘obsceen’ al een veel te versleten woord was. Hij vond ‘frivool’ in dit verband veel beter. Maar dat had hij niet gezegd, hij had verder naar Graziela geluisterd, die uitlegde dat die film ook nog niet eens ging over iemand als zij, een kleindochter van een van de daders (hoewel er, zoals hij wist, omdat ze dat al uit-en-te-na besproken hadden, in haar familie geen echte daders, niet eens partijleden waren geweest, alleen haar grootvader, die als soldaat hoogstens, als je streng was, een meeloper kon worden genoemd, en die als tweeëntwintigjarige officier en compagnieaanvoerder in het Zesde Leger slechts aan Stalingrad was ontsnapt doordat hij vlak voor ze de stad bereikt hadden, na de bestorming van het vliegveld van Rostow, zwaargewond aan zijn hoofd was geraakt, het zogenaamde *Heimatschuß*, want hij werd uit de gevechtszone naar een hospitaal in Hongarije overgevlogen en na zijn genezing van verdere militaire dienst ontslagen [na de verovering van juist die stad Rostow was Sabina Spielrein* daar samen met haar beide dochters bij een massa-executie vermoord; Graziela’s grootvader had weliswaar niet bij de *Einsatzgruppen* behoord, hij had dus zelf niet aan die executie deelgenomen, maar hij had wel aan de verovering van Rostow meegewerkt en dus de voorwaarden voor de moord op Sabina Spielrein geschapen; ook dat hadden ze lang en breed besproken, hoe je daarmee om moest gaan, of daarmee te leven viel]), de film *The Pawnbroker* ging dus over een heel andere figuur, namelijk over iemand (Sol Nazerman, gespeeld door Rod Steiger [in 1966 voor die

* zie pagina 197 voor aantekeningen

rol naast Laurence Olivier in *Othello*, Oskar Werner in *Ship of Fools*, Richard Burton in *The Spy Who Came in from the Cold* en Lee Marvin in *Cat Ballou* voor de Oscar voor de beste hoofdrolspeler genomineerd, waarbij de laatstgenoemde won), die wel reden had om onder de schuld van het overleven gebukt te gaan. Het was maar een beeld uit een film dat ze niet kon vergeten en dat bij elke rit in een volle metro meteen bij haar opkwam.

Met dat verhaal had ze dat beeld ook in hem geplant. Hij had de film *The Pawnbroker* uit de mediatheek van de theaterwetenschappers geleend en hem nog eens bekeken op de videorecorder van het instituut. Daarna had ook hij zich heel beroerd gevoeld in volle metrowagons.

Als hij daar nu aan terughadacht, viel het hem op dat dat onbehagen wel verdwenen was, maar dat hij zich daar niet voor schaamde. Vroeger had hij zich er wel voor geschaamd dat hij zich niet schaamde.

Nu niet meer.

Nu kon hij ook in volle metrowagons zitten en aan de mensentransporten denken en zich toch niet onbehaaglijker voelen dan hij zich toch al voelde. Hij kon tegenwoordig ook berken zien zonder aan Birkenau te denken, en vond zichzelf dan niet eens gevoelloos.

Vroeger was hij heel bang voor die gevoelloosheid en was hij er steeds voor op zijn hoede. Voortdurend had hij zijn eigen gevoeligheid geobserveerd en gecontroleerd, en hij had geen enkele mogelijkheid tot herdenken voorbij laten gaan.

*J*edem Lied wohnt Auschwitz inne,
jedem Baume, jedem Strauch.
Jedem Lied wohnt Auschwitz inne
und jedem deutschen Menschen auch.

Fiderallala, fiderallala, fideralla lala la

Hij was nu namelijk aan zijn ongeluk gewend. (Genade van de late geboorte, haha.)

Aan zijn ongeluk was hij nu namelijk gewend.

Fiderallala, fiderallala, fideralla lala la.

Wanneer die gewenning was begonnen, wist hij niet precies; hoogstwaarschijnlijk na zijn dertigste. Dat was een eeuwigheid geleden. Misschien was het ook pas begonnen nadat het herdenken tot staatstaak was verklaard. Het was hem opgevallen dat hij niet meer hoopte dat er ooit een eind aan het ongeluk zou komen en hij deed ook allang geen moeite meer om er een eind aan te maken. Het ongeluk was er, zoals hij er was, het hoorde bij hem. Hij kon niet anders over zichzelf denken dan met het ongeluk, hij kon zich zichzelf niet zonder ongeluk voorstellen, het hoorde gewoon bij zijn leven. Sommige mensen wonen op het platteland, andere in de stad, sommige hebben donker haar, andere zijn blond. De een had een gelukkig, de ander een ongelukkig leven, zo simpel was het geworden. Hij hoorde nu eenmaal bij degenen die een ongelukkig leven hebben.

Vroeger kon hij er nog om lachen. Want het was toch belachelijk dat hem niets lukte, dat hij zich altijd zo onhandig gedroeg, dat hij over de kleinste dingen dagenlang liep te piekeren, dat geen vrouw naar hem taalde, dat hij maar niet van zijn verschillende tics af kon komen, dat hij

regelmatig bijna onder een auto kwam en zo voort. In het dagelijks leven was hij een paljas, maar het was allesbehalve grappig. Bovendien was het veel te inspannend. En dat weliswaar niet grappige maar toch belachelijke deel van zijn ongeluk was nu van hem afgevallen. Vroeger was zijn ongeluk namelijk concreet geweest, in zekere zin. Zolang hij geloofde dat het alleen door Auschwitz kwam had het inhoud gehad. Toen was de reden voor zijn ongeluk niet zozeer dat zoiets mogelijk was in deze wereld, Auschwitz, dat dat was gebeurd, maar eerder dat hij aan één stuk door dacht aan alle dingen die hij kon doen, die de gevangenen in Auschwitz niet hadden kunnen doen, of dat ze voor hen iets heel anders hadden betekend dan ze voor hem betekenden. Bijvoorbeeld dat zij niet naar bed konden gaan wanneer ze wilden, dat had hij altijd gedacht als hij naar bed ging, en dat ze niet eens een bed hadden, maar een brits, dat was als hij in bed lag stevast zijn volgende gedachte geweest, en die brits ook niet voor zichzelf alleen hadden, terwijl hij zowel toen als nu niet zou kunnen zeggen wanneer hij voor het laatst níét alleen in bed gelegen had. Dat ze niet naar de wc konden als ze moesten, maar alleen op een voorgeschreven tijdstip, en dan ook maar heel kort, zodat de nood dubbel zo hoog werd, dat had hij altijd gedacht als hij naar de wc ging, en als hij onder de douche stond had hij eraan gedacht dat zij, als ze na aankomst naar de ‘sauna’ moesten, onder de douche de temperatuur van het water niet zelf konden instellen, maar waren blootgesteld aan extreem heet afgewisseld met extreem koud water.

Dat allemaal.

Dat was lange tijd zijn concrete nood geweest, de vergelijking met Auschwitz, en het absurde daarvan had het alleen maar erger gemaakt. Toch was die nood op een gegeven moment van hem af gevallen.

In elk geval werkte hij elke dag in de wijngaard van het herdenken, misschien dat het daardoor kwam, in elk geval deed hij nog steeds alles wat in zijn vermogen lag om de grootste zorg van de overlevenden te lenigen, namelijk dat hun leed zich kon herhalen, dat anderen zouden moeten doorstaan wat hun was overkomen.

Maar inmiddels zag hij geen reden meer voor die zorg. Niet in Duitsland.

Weliswaar werd hij nog steeds af en toe bevangen door de heilloze haat jegens DUITSLAND, maar dat ging altijd snel weer over. Die haat hoorde nu eenmaal bij het nationale karakter en Hans Frambach was niet minder Duits dan de anderen, ook al had hij niet kunnen beschrijven waar het nu eigenlijk in bestond, dat Duits-zijn (vgl. Walter Abish: *How German Is It*. © Walter Abish 1979, 1980, 1982). Bij zulke aanvallen van haat voelde hij zich altijd plotseling weer jong, dat was wat er eigenlijk zo verschrikkelijk aan was, dat verstikkende gevoel plotseling weer jong te zijn en vol van zijn terechte haat. Want jong wilde hij absoluut niet nog een keer zijn, hij was blij dat hij al minstens de helft van zijn leven achter de rug had.

Meestal liet Duitsland hem koud, dat wil zeggen het Duitsland waarin hij dagelijks leefde.

Hij had geleerd onderscheid te maken tussen dat Duitsland en het Duitsland waaraan hij dagelijks werkte.

In zijn Duitsland beviel het hem eigenlijk uitstekend.

Alle openbare instellingen functioneerden er, niemand leed er honger, de aanvoer van goederen verliep uiterst geolied en corruptie vond alleen in de hoogste echelons plaats en niet in zijn gewone dagelijkse leven, waarin je politieagenten noch artsen hoefde om te kopen.

Wat wilde je nog meer.

Het had lang geduurd voor hij zichzelf had kunnen toegeven dat hij helemaal geen hekel had aan het land waarin hij leefde. Vroeger had hij dat verraad gevonden.

Op de vraag waarom hij uitgerekend in het Instituut voor Exploitatie van het Verleden werkte en niet in een leuker archief, zou hij zowel vroeger als tegenwoordig hebben geantwoord dat hij het deed voor de overlevenden, voor die bejaarde vrouwen en mannen met ogen als boorschachten zo diep, waarin je niet tot op de bodem kon kijken en dat ook niet durfde. Terwijl ze hem zo vol levenslust toeschenen dat hijzelf naast hen dood leek.

Hij wist wel dat er ook overlevenden waren die al hun levenslust in de kampen hadden verloren.

Over hen vertelden de anderen af en toe in de voltooid verleden tijd, want de meesten waren al dood. Zij die nog niet dood waren, wilden met zijn instituut of andere herdenkingsinstellingen niets te maken hebben. Maar ook van die anderen waren er steeds minder.

Er had hem overigens nog nooit iemand gevraagd waarom hij uitgerekend dit werk deed en niet iets anders.

Vroeger waren de mensen wit weggetrokken en stonden ze met de mond vol tanden als hij vertelde wat voor werk hij deed, tegenwoordig knikten ze alsof zulk werk de normaalste zaak van de wereld was.

Herdenkingswerk, o ja, natuurlijk.

En net als vroeger stapten ze over op een ander onderwerp.

Hij was trouwens zelf ook allang overgestapt.

Tenminste, hij had het gevoel dat hij was overgestapt.

Hij ging gewoon elke dag naar het archief. Daar deed hij zijn werk en vervulde zijn plicht.

Hij realiseerde zich dat de leden van de bewakingscommando's in de concentratiekampen precies hetzelfde antwoord zouden hebben gegeven als je hun had gevraagd waarom ze uitgerekend dat werk deden en niet iets anders. Tenslotte was hun geleerd dat Duits-zijn inhield iets doen omwille van de zaak (*Hier werd men zich bewust en kreeg het zijn specifieke uitdrukking, wat Duits is, namelijk: dat de dingen die men doet, gedaan worden omwille van de zaak zelf en de vreugde die men eraan beleeft; in tegenstelling tot het utilitariteitsprincipe, d.w.z. het principe volgens hetwelk iets wordt gedaan omwille van een persoonlijk, buiten de zaak zelf gelegen doel, dat dus on-Duits bleek te zijn.* Richard Wagner: *Deutsche Kunst und Deutsche Politik*. – Leipzig: von J. J. Weber 1868. Pagina 82). Hem hadden ze bovendien geleerd alles kritisch te onderzoeken, om te beginnen het Duits-zijn. (Wat ze hem trouwens niet hadden geleerd, was dat er in dit citaat ook sprake was van vreugde.) En dat was ook de oorzaak van zijn gevoel van onbehagen over het verlies van zijn onbehagen, want als hij dat kritisch onderzocht, herkende hij zichzelf als die vorm van Duits-zijn die zijn zelfhaat wekte. Hij was een lid van de bewakingscommando's geworden, en het stoorde hem niet eens meer. *Zo glijden, zo storten/ de lijdende mensen*

(Friedrich Hölderlin: *Hyperion of De beremiet in Griekenland*. Deel II, tweede boek. [Brief xxviii, Hyperion aan Bellarmin, 'Hyperions noodlotslied']). Sinds hij het niet meer op iets concreets kon betrekken, was het er gewoon, zijn ongeluk, en hij had zich erbij neergelegd.

Het ongeluk was even vanzelfsprekend als de noodzaak om adem te halen en het was groter, oneindig veel groter dan hij, maar toch was het volledig afhankelijk van hem, want als hij niet had bestaan, dat beeldde hij zich op betrekkelijk vrolijke momenten in, dan had het ongeluk geen gastheer waar het van kon leven. In werkelijkheid wist hij dat het ongeluk zich totaal niet om hem bekommerde, maar onafhankelijk van hem zo groot was als het was. Want als er geen ongeluk zou bestaan, zou hij ook niet bestaan, hij bestond immers uitsluitend bij de gratie van het ongeluk en hij leefde ervan. Zonder het ongeluk had hij zichzelf niet eens kunnen definiëren. Het was niet eens van hem, in feite behoorde het hem niet toe. Het was niet zijn ongeluk, maar

Het Ongeluk.

Als hij zich ervan ontdeed, bleef er niets van hem over, niets. Helemaal niets. (Hij wist dat allemaal. Maar het hielp niets.)

Als hij daar nu aan terugdacht, vroeg hij zich af hoe dat tegenwoordig voor Graziela was, of zij nog steeds in een volle metrowagon dacht aan mensentransporten in veewagons die naar barakken reden die als paardenstallen voor de Wehrmacht ontworpen waren. Iedere keer als hij eraan dacht, had hij zich voorgenomen haar ernaar te vragen, maar hij was het telkens weer vergeten. Ze hadden het bijna niet meer over Auschwitz, en als ze het erover hadden dan niet meer zoals vroeger, dus niet meer met een brok in de keel en het gevoel aan de rand van een afgrond te staan, maar heel zakelijk.

Ze zagen elkaar sowieso veel minder vaak dan vroeger.

Nieuwe week, oud ongeluk. Hij nam de lift naar de zestiende verdieping van het Instituut voor Exploitatie van het Verleden, hield zijn plastic personeelspas tegen het daarvoor bestemde vlakje naast de ingang tot hij een zacht klikje hoorde, opende de toegangsdeur van het archief en ging de bekende ontvangstruimte binnen, een kubus van kil licht. De neonbuizen, zachtjes zoemend aan het plafond, belichtten het vertrek tot in de verste hoek en gaven mevrouw Kermers verzorgde blonde haar een ijzige glans. Het viel golvend om haar heen tot aan haar ellebogen en omdat ze er altijd voor zorgde het niet in beweging te brengen, deed ze hem soms denken aan een beeld, een glanzende ontvangstboeddha. Maar meestal aan de draak voor de hel. Of aan de bewaakster van de graal. En soms aan de heks van Buchenwald.

Hij trok zijn mondhoeken zo op dat het leek of hij glimlachte. Het was zelfs de bedoeling dat dat zo leek. Hij hield zich zeker aan de sociale regels, daarom had hij zijn mondhoeken opgetrokken, want dat was de manier waarop de mens glimlachte.

‘Goedemorgen, mevrouw Kermer,’ zei hij en hij draaide zich meteen om naar de kapstok, zijn mondhoeken zakten weer terug naar waar ze hoorden. Zij sprak haar ochtendgroet uit tegen zijn rug, terwijl hij uiterst zorgvuldig zijn jas ophing. Hij schoof een kleeerhanger zo in

de schouders dat hij precies symmetrisch op die hanger rustte, die hij vervolgens aan de kapstok hing, waarbij hij erop lette dat zijn jas zo vrij mogelijk kon hangen, de kapstok nauwelijks raakte en vooral mevrouw Kermers jas niet, die er al hing. Hij bukte zich, pakte zijn aktetas, die hij tussen zijn benen geklemd had, onder zijn linkerarm, hield hem tegen zijn buik en streek met zijn rechterhand door zijn haar nadat hij zich weer had opgericht. Mevrouw Kermer had hem waarschijnlijk gadegeslagen, want precies op het moment dat hij zich omdraaide en door wilde lopen, wierp ze haar enterhaak naar hem uit.

‘Meneer Frambach!’ riep ze hem na, hij verloor even zijn evenwicht alsof ze hem met een rukje terughaalde, en toen ze begon te praten kon hij het niet helpen dat zijn mondhoeken weer omhoogschoven. Het ging helemaal automatisch.

‘Meneer Marschner vraagt of u vanaf half twaalf uw agenda vrij wilt houden. Hij wil graag iets met u bespreken.’

Frambach knikte.

‘Wanneer komt hij?’ vroeg hij, om iets te zeggen en zijn mondhoeken te ontlasten.

‘Een uur of elf,’ zei mevrouw Kermer. Frambach knikte weer. De glimlach, die mevrouw Kermer niet beantwoordde, drukte steeds harder in zijn gezicht en begon pijn te doen.

Marschner wist natuurlijk dat het hoogst onwaarschijnlijk was hem op welk tijdstip ook tijdens kantooruren niet op het instituut aan te treffen, hij zat immers elke dag van vroeg tot laat trouw aan zijn bureau om het

ene vel papier na het andere in het archief in te voeren en had nooit afspraken buiten de deur, maar toch legde Marschner zijn besprekingen altijd van tevoren vast en liet de afspraak door mevrouw Kermer doorgeven. Op die manier probeerde hij een indruk van algemene urgentie en grote professionaliteit te wekken. Daar slaagde hij ook uitstekend in.

De zware fronsen in mevrouw Kermers voorhoofd hadden haar gezicht alweer naar beneden getrokken, in de richting van haar bureau. Ook haar werk leek altijd van het grootste belang, waardoor de verwerking van haar administratie nooit uitstel duldde. Ze had zijn glimlach niet over- en daardoor dus niet van hem afgenomen, vandaar dat hij nu, in de nogal schaars verlichte gang naar zijn kantoor even met zijn hoofd schudde om hem van zijn gezicht te slingeren. Hij omklemde zijn tas met beide armen en schudde een keer kort en krachtig, slechts kort maar wel krachtig, toen was hij die idiote glimlach weer kwijt. Hij lag nu in het donker op de vloer, die al bezaaid was met al de glimlachen waartoe hij zich elke morgen dwong om mevrouw Kermer te begroeten. De schoonmaakster veegde zijn glimlachen af en toe in de hoeken, maar kon ze niet echt verwijderen, daar had ze niet het juiste gereedschap voor.